

گنبد‌های فیروزه‌های

محمود منیعی
تهران پژوه

علیرضا زمانی
تهران پژوه

نصرالله حدادی
تهران شناس

مساجد بخشی از تاریخ، فرهنگ و هویت تهران هستند. این مراکز مذهبی وعده‌گاه تهرانی‌ها با معبود و نیز شاهد مهم‌ترین وقایع مذهبی، سیاسی و فرهنگی پایتخت بوده‌اند. از نقش مساجد معروف پایتخت در برگزاری مراسم آیینی، سیاسی و فرهنگی که بگذردیم با تماشای کاشی‌کاری‌های استادانه، گنبد‌های فیروزه‌های، نقش و نگارهای زیبای گنبدخانه‌ها، مناره‌ها و گلدسته‌ها می‌توان به دل تاریخ هنر این شهر سفر کرد: به دورانی که هنر، هوش و ذکاوت معماران برجسته‌ای چون استاد حسین لرزاده، سنگ بنای این شاهکارهای هنری را نهاد. در این شماره از همشهری محله در گفت‌وگو با «نصرالله حدادی»، تهران شناس «علیرضا زمانی» تهران پژوه و «محمود منیعی» تهران پژوه، به شاخص‌ترین مساجد تهران از منظر معماری پرداخته‌ایم.

سال‌های ذکر شده در مطالب این ویژه‌نامه هجری شمسی است

۳ شبستان منحصر به فرد از ۳ دوره تاریخی

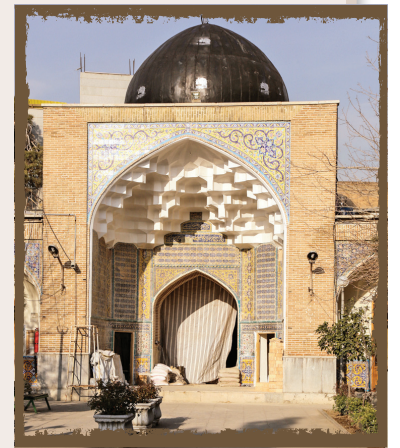

نام مسجد: جامع
معمار: حاج اسماعیل مرشدی، حاج ملامحمد کرمانشاهی
■ **بانی:** با توجه به قدمت طولانی و ساخته شدن در چند دوره تاریخی نمی‌توان از بانی خاصی نام برد.
■ **سال ساخت:** ۱۰۲۶ ■ **محله:** بازار

مسجد جامع بازار به‌عنوان یکی از ۳ مسجد بزرگ پایتخت و قدیمی‌ترین مسجد تهران معماری منحصر به فردی دارد و بنای آن در ۳ دوره تاریخی ساخته شده است. شبستان عتیق نخستین قسمت مسجد است که در زمان شاه عباس دوم، هفتمین پادشاه صفوی ساخته و روایت شده که هنگام ساخت شبستان زمین‌های کشاورزی بنای مسجد را احاطه کرده بود.

در زمان حکومت فتحعلی شاه قاجار بعد از گسترش محدوده بازار، شبستان دوم یعنی شبستان زیر گنبد بنا شد. این شبستان ۱۸ چهارطاقی دارد که در ۳ ردیف و روی ۱۰ ستون قرار گرفته‌اند. بزرگ‌ترین سقف مسجد از نظر طول و ارتفاع در همین شبستان ساخته شده است. محراب شبستان عتیق طاقی شکل و نیم‌هشت است و درون محراب کاشی‌کاری خشتی با زمینه لاجوردی و مزین به گل‌های اسلیمی و ترنج است. علیرضا زمانی، تهران پژوه، درباره تاریخچه مسجد می‌گوید: «مدتی بعد از شکل‌گیری شبستان دوم، شبستان گرمخانه توسط حاج سلطان ساخته می‌شود و بعد از آن هم میرزا مسیح تهرانی باغ بزرگش را برای ساخت شبستان چهارمستون وقف می‌کند. برای ساخت این شبستان ۳۶ ستون به‌کار رفته اما به‌چهار ستون معروف شده است. در برخی منابع مکتوب تاریخ ساخت شبستان استرآبادی به ۷۰ سال قبل می‌رسد که این شبستان به‌عنوان آخرین قطعه، پازل مسجد جامع بازار را تکمیل کرده تا مسجد شکل کنونی‌اش را پیدا کند. وجه اشتراک همه شبستان‌های مسجد جامع این است که در معماری آنها از چهارطاقی‌های متعدد استفاده شده و یک

بنای چهار ایوانه

نام مسجد: خان مروی
معمار: شمس‌پور، اسکندر مختاری، حبیب‌حاج کریمی
■ **بانی:** محمد حسن مروی، معروف به فخرالدوله
■ **سال ساخت:** ۱۲۰۳
■ **محله:** بازار تهران

ماجرای ساخت مدرسه و مسجد خان مروی در دل بازار تهران قصه جالبی دارد. این مدرسه و مسجد از جمله اماکنی بود که ساخت آن تا سال‌ها بعد از مرگ واقفش در زمان تولیت حاج «میرزا مسیح استرآبادی» ادامه داشت. به گفته علیرضا زمانی، تهران پژوه، بانی ساخت آن حاج «محمد حسن مروی» معروف به فخرالدوله بود. در واقع این مدرسه از نخستین دارالعلم‌های معارف اسلامی قرن‌های سیزدهم و چهاردهم بود.

زمانی در باره ویژگی‌های معماری مدرسه و مسجد خان مروی می‌گوید: «قدمت کاشی‌کاری داخل مسجد کوچک که از قدیمی‌ترین‌ها است به اواخر دوره قاجار می‌رسد. دوره مشروطه و تولیت حاج ملاعلی کنی، مسجدی در ضلع جنوبی مدرسه ساخت و کمی بعدتر شبستان فعلی مسجد جنب ورودی اصلی که به‌عنوان انبار غله و کاه مورد استفاده قرار می‌گرفت تخلیه شد و به‌عنوان مسجد مورد استفاده قرار گرفت.» با توجه به اینکه این مسجد در ابتدا مدرسه بود و بعد بنای مسجد به آن اضافه شد نقشه‌اش شبیه مساجد چهار ایوانی است و حیاطی با ایوان‌های احاطه شده دارد. ایوانی بزرگ در بخش شمالی بنا قرار دارد و همچنین در دل این بنا ۲ مدرسه یکی کوچک در ضلع جنوب غربی و کمی قبل‌تر از آن هم مدرسه بزرگ ساخته شده است. صحن این شاهکار معماری قاجاری مستطیل شکل و دارای طول شمالی است و حجره‌ها، کتابخانه، چند باغچه و یک حوض بزرگ در میانه حیاط به زیبایی این بنا پر از ماجراهای تاریخی افزوده است.

نورگیر کوچک دایره‌ای شکل وسط این چهارطاقی‌ها قرار دارد که نور داخل شبستان را تامین می‌کند. اکنون مسجد جامع بازار ۷ شبستان دارد که هر کدام از شبستان‌ها حکم یک مسجد جداگانه را دارند. قدیمی‌ترین نقشه‌ای که از محدوده خیابان پانزده خرداد فعلی و مسجد جامع بازار وجود دارد به حدود ۱۷۰ سال قبل مربوط می‌شود که گیرشمن فرانسوی آن را تهیه کرده است. در این نقشه ۷ شبستان مسجد قابل مشاهده است. علیرضا زمانی، درباره قدمت این مسجد قدیمی تهران می‌گوید: «مدتی قبل کارشناس میراث فرهنگی با حفر بخشی از بنای مسجد اشیایی را کشف کردند که به دوره آل بویه تعلق دارد و این گمانه زنی وجود دارد که ساخت مسجد جامع حتی قبل از دوره صفویه شروع شده است.»

طاق‌های چشم‌نواز هفت‌طاسه

نام مسجد: لرزاده
معمار: حسین لرزاده
■ **بانی:** غلامرضا نیک‌زاده توتونچیان ■ **سال ساخت:** ۱۲۲۲ ■ **محله:** میدان خراسان

یکی از مساجد معروف و تاریخ‌ساز شهر تهران مسجد لرزاده در میدان خراسان است. با همه تغییرات و مرمت‌هایی که در این سال‌ها در دل این مسجد اتفاق افتاده، همچنان بافت سنتی بنا محفوظ مانده است. محمود منیعی، تهران پژوه، درباره ماجرای ساخت این مسجد می‌گوید: «زمین مسجد و مدرسه و آب‌انبار لرزاده را حاج «غلامرضا نیک‌زاده توتونچیان» وقف کرد و سازنده آن «علی اکبر برهان» بود. اما مرحوم لرزاده کار مرمت و معماری آن را عهده دار شد.» به گفته منیعی، معماری مسجد لرزاده الهام گرفته از دوران قاجار است. مساحت مسجد هزار و صد متر مربع است و چیزی در حدود ۶۰۰ متر مربع آن به فضای شبستان شامل صحن سابق، شبستان زنانه و مردانه اختصاص داده شده است. داشتن یک در ورودی و گلدسته از نکات جالب معماری مسجد لرزاده است.

طراحی طاق‌های هفت‌طاسه، ستون‌های متعدد و محراب کوچک با کاشی‌کاری فیروزه‌ای از شاهکارهای معماری مرحوم لرزاده برای ساخت و مرمت این مسجد محسوب می‌شود که هنوز هم بعد از ۸۰ سال زیبایی و حال و هوای سنتی‌اش را حفظ کرده است.

